

Kulturhistorisk inventering

ÄPPELBOS KYRKOGRÄVAR

Äppelbo socken, Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2019:18

Kulturhistorisk inventering

ÄPPELBOS KYRKOGRÄRDAR

Äppelbo socken , Dalarnas län

Antikvarisk rapport 2019:18

Dnr: 136/16

SIMON LANGWAGEN

Bilagor

Bilaga 1.1.....	Områdesbeskrivningar
Bilaga 1.2.....	Områdesbeskrivningar
Bilaga 2.....	Kulturhistoriska värden

Gamla kyrkogården

Bilaga 3.....	Område A
Bilaga 4.....	Område B
Bilaga 5.1.....	Område C
Bilaga 5.2.....	Område C
Bilaga 6.....	Område D

Nya kyrkogården

Bilaga 7.....	Område A
Bilaga 8.....	Område B
Bilaga 9.....	Område C
Bilaga 10.....	Område D
Bilaga 11.....	Område E

Omslag: Närbild av gravvårdsdekoration

Fotografier: Om inget annat anges: Simon Langwagen, Dalarnas museum.

Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618. Gravkartorna över Äppelbos kyrkogårdar kyrkogård kommer från Järna med Nås och Äppelbo församling.

© Dalarnas museum 2019

Tryck Dalarnas museum, Falun, 2019

INNEHÅLL

INLEDNING.....	1
Bakgrund.....	1
Läge och administrativ historik.....	1
Syfte.....	1
Användningsområden.....	1
Rapportens upplägg.....	2
Process och metod.....	2
Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.....	3
 GAMLA KYRKOGÅRDEN I DAG.....	 7
Topografi och läge, Översikt.....	8
Belysning, Förrådsbod, Bänkar.....	9
Gångvägar, Omgärdningar, Tappställen.....	10
Växtlighet.....	11
Anslutande infrastruktur, Särskilt framträdande karaktärsdrag.....	13
 NYA KYRKOGÅRDEN IDAG.....	 15
Topografi och läge, Översikt.....	16
Belysning, Kapellet, Klockstapeln.....	17
Servicebyggander.....	19
Bänkar, Gångvägar.....	21
Omgärdningar, Tappställen, Växtlighet.....	22
Anslutande infrastruktur.....	23
Särskilt framträdande karaktärsdrag.....	24
 KULTURHISTORISK SAMMANFATTNING.....	 27
Sammanfattande kronologi.....	29
Äppelbo som historisk kontext.....	34
Kyrkogårdshistoria.....	37
Församlingsborna.....	43
Gravårdskronologi.....	44
Reflektioner, Källkritik.....	48
Personhistoriskt värdefulla gravvårdar.....	49
 Källor.....	 53

INLEDNING

Bakgrund

På uppdrag av Järna med Nås och Äppelbo församling har Dalarnas museum genomfört en inventering av Äppelbos nya och gamla kyrkogård. Arbetet genomfördes sommaren 2019 av byggnadsantikvarien Simon Langwagen.

Läge och administrativ historik

Den gamla kyrkogården ligger intill Äppelbo kyrka, som är placerad väl synligt strax söder om riksväg 66, numera även kallad E16. Den nyare kyrkogården som anlades 1916 är placerad en kilometer söder om kyrkan, i andra änden av Äppelbo tätort. Ytterligare söder om denna rinner Västerdalälven genom landskapet.

Syfte och användningsområden

Syftet med inventeringen är att undersöka på vilket sätt kyrkogårdarna i Äppelbo och dess beståndsdelar är kulturhistoriskt värdefulla. Inventeringen skall utöver detta peka ut särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar för hänsynsfull hantering i framtida förvaltning av kyrkogården och dess kulturhistoriska värden.

Inventeringen utgår ifrån en situation där allt fler gravvårdar återlämnas till Sveriges församlingar. För att en sådan utveckling skall kunna ske på ett hållbart sätt krävs rutiner för hur särskilt värdefulla gravvårdar skall hanteras i framtiden. Med inventeringsrapporten som underlag kan församlingen upprätta en plan för vilka gravvårdar som bör bevaras, kan återanvändas och vilka som kan tas bort efter att de återlämnats till församlingen. Rapporten kan utgöra ett underlag för ställningstaganden i en vård- och underhållsplan för kyrkogården. Bedömningar och riktlinjer skall ses som färskvaror som skall ses över och uppdateras kontinuerligt, minst vart tionde år.

Värdefulla strukturer

Äppelbos kyrkogårdar innefattar flera särskilt värdefulla strukturer med gravvårdar som inte besitter någon av de egenskaper som listas ovan. Gravvårdar inom dessa strukturer kan ändå komma att tillskrivas särskilt kulturhistoriskt värde som Del av värdefull struktur. Om detta är fallet förklaras den värdefulla strukturen närmare i bilaga 1, samt i respektive områdesbeskrivning.

Värdefulla egenskaper

- Del av värdefullt arkitektoniskt sammanhang
- Gravvård i järn/trä
- Sand- och grusgravar
- Hög ålder
(gravvård tillkommen innan 1920 på den gamla, respektive 1930 på den nya kyrkogården)
- Gårdsnamn
- Konstnärlig utformning
- Rik inskription
- Personhistoria
- Lokal historia
- Lokalt material
- Lokalt hantverk
- Gravvård som är ovanlig på kyrkogården
- Titel

Ovanstående egenskaper beskrivs närmare i sitt sammanhang i bilaga 2.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med en översiktlig beskrivning av vad som finns på kyrkogården idag. Därefter följer en historik som beskriver kyrkogårdens förflutna och områdesbeskrivningar som beskriver och värderar kyrkogårdens olika områden.

Process och metod

Inventeringen började med ett omfattande fotograferingsarbete med syfte att studera och dokumentera kyrkogården. Alla områden på kyrkogården samt gravvårdar uppförda innan 1980 inventerades och dokumenterades genom fotografering. Inventeringsarbetet skedde vid ett flertal tillfällen under sommaren 2019. Parallellt med inventeringsarbetet genomfördes en historisk efterforskning. Den historiska efterforskningen innefattade studier av äldre fotografier, kartor och handlingar rörande kyrkogården i Äppelbo kyrkoarkiv i Uppsala tillsammans med litteratur om kyrkogården. Efterforskningen resulterade i kapitlet kulturhistoriska sammanhang. Inventeringen innefattade även ett antal referensgruppsmöten. Genom referensgruppsmötena kunde Dalarnas museum införskaffa kunskap om lokala förhållanden så som personhistoria och människors relationer till kyrkogården i nära samarbete med intressenter från församlingen och lokalt sakkunniga individer. Referensgruppsmötet tog form av en genomgång av kyrkogårdens historia och viktiga personer från bygden, tillsammans med en kortare vandring på platsen.

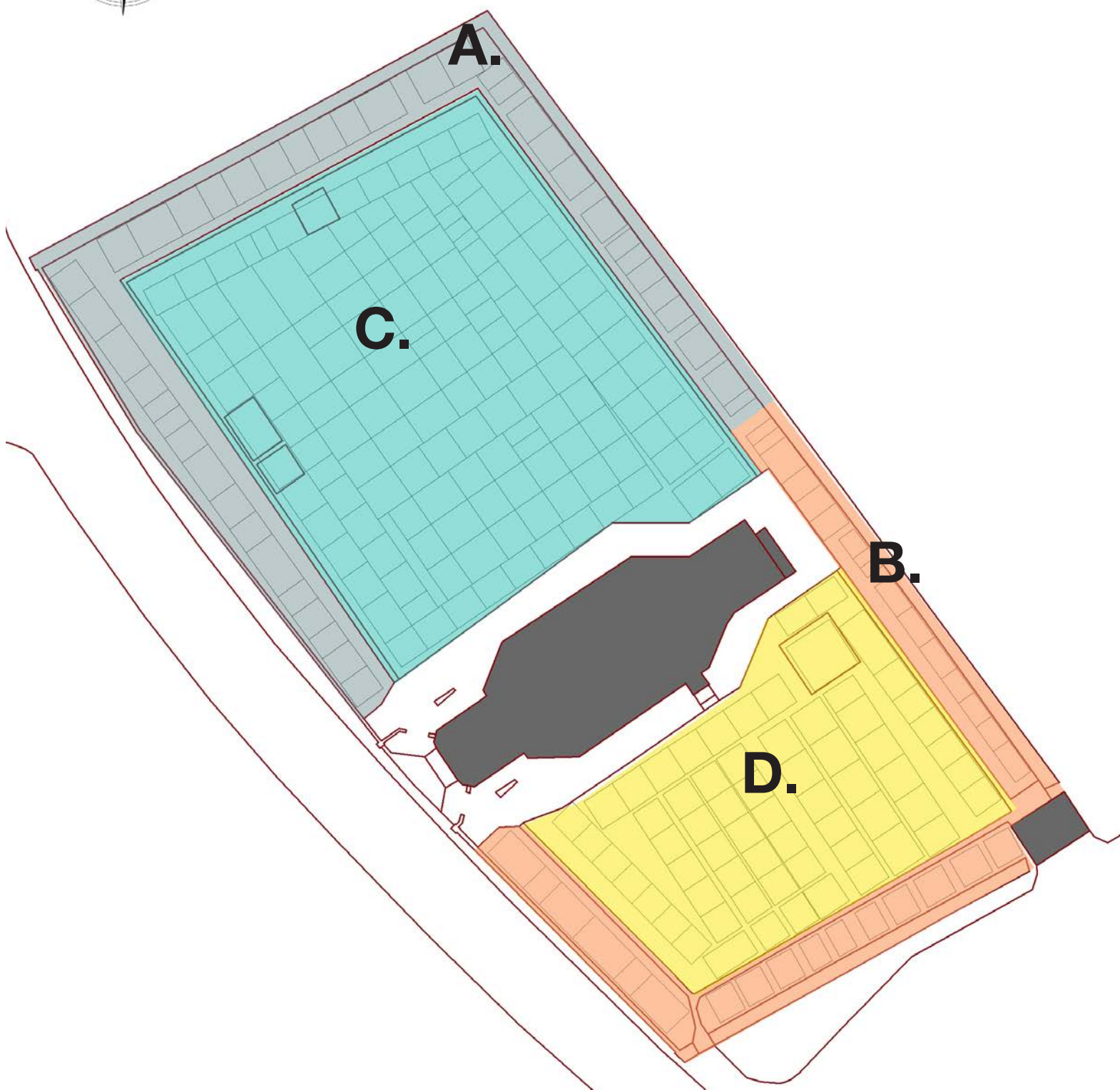
Efter den inledande fasen med inventerings- och dokumentationsarbete, referensgruppsmöten och historiska efterforskningar bearbetades det insamlade materialet i en värderings- och urvalsprocess som beskrivs i nästa avsnitt samt i bilaga 1. Centrala gravvårdskommitténs Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar, Länsstyrelsen Dalarnas Riktlinjer för kyrkogårdsinventering samt Riksantikvarieämbetets Plattform Kulturhistorisk värdering och urval har varit vägledande för värderings- och urvalsprocessen. Med tydlig redovisning av ställningstaganden och metoder hoppas Dalarnas museum vinna förankring hos framtida användare av denna rapport. Alla moment i arbetsprocessen har genererat rapportmaterial, och själva rapportskrivningen bestod främst i att sammanställa de olika pusselbitarna. Arbetsprocessens sista moment var layout samt kart- och bildredigering.

Kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar

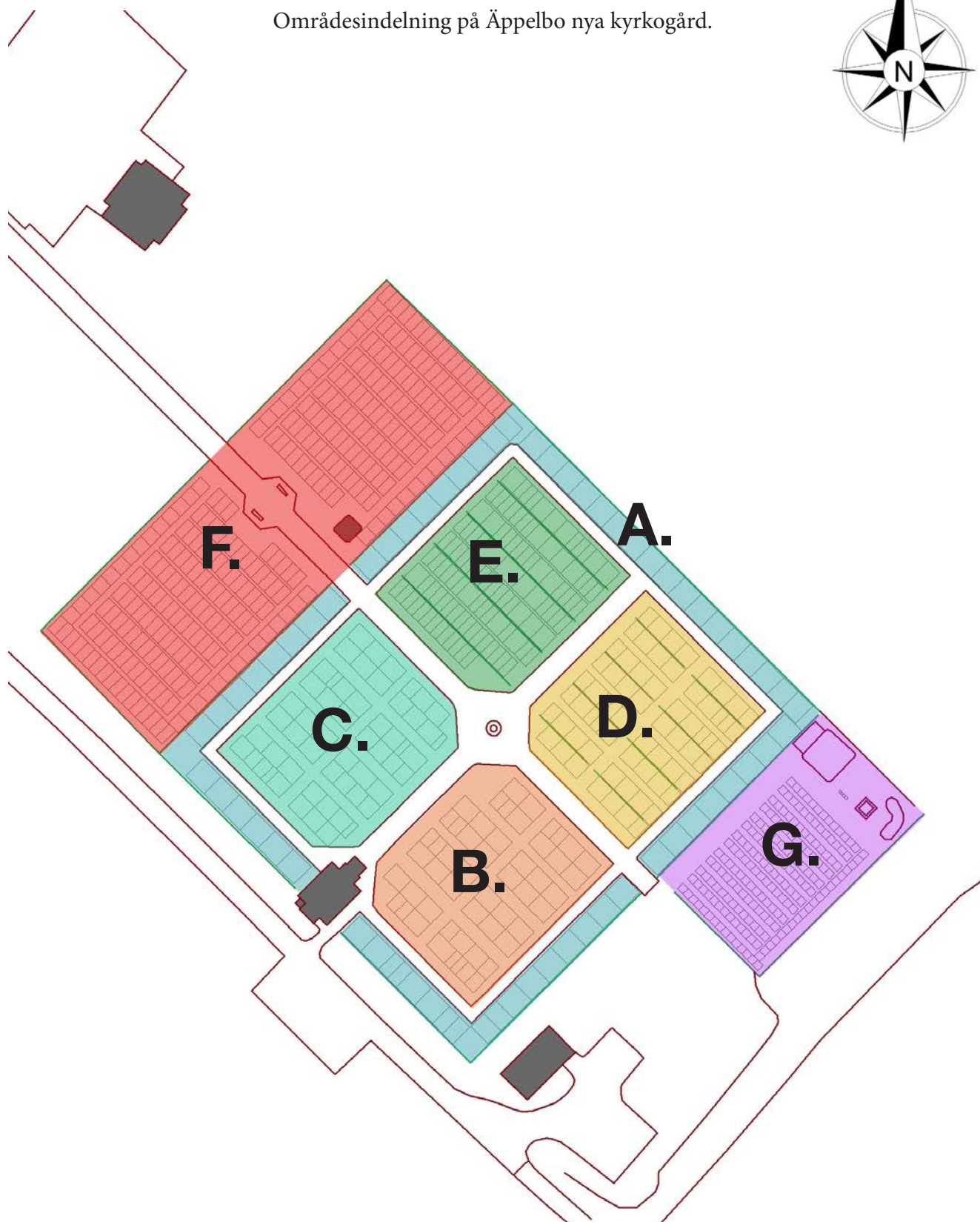
Gravvårdar som återspeglar berättelser om det förflutna, och som därigenom bjuder till insikter om vår samtid är kulturhistoriskt värdefulla. En gravvård kan exempelvis bidra med starka berättelser om samhället, livsöden och sorg. När människor får kunskap om dessa berättelser kan de användas för att bilda djupare insikter om livet och tillvaron i tiden. Gravvårdar kan även användas som ett pedagogiskt verktyg för förmedling av mer komplicerade berättelser riktade till specifika målgrupper, så som berättelser om bygdens framväxt och utveckling i kontext till besökare på en kyrkogårdsvandring. Alla gravvårdar har kulturhistoriskt värde eftersom alla gravvårdar kan förmedla berättelser. Olika gravvårdar får olika höga kulturhistoriska värden beroende på vilka berättelser som anses viktiga att lyfta fram. Gravvårdar som besitter en eller flera av följande egenskaper (som kan ses i spalten till vänster) anses bära på berättelser som är särskilt viktiga att lyfta fram.

Områdesindelning på Äppelbo gamla kyrkogård.

Områdesindelning på Äppelbo nya kyrkogård.

★ 1933 + 2004

GAMLA KYRKOGÅRDEN IDAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av kyrkogården så som den såg ut under sommaren 2019. Karaktäriseringen är övergripande och syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och begravningsplatsens olika gravårdar behandlas mer ingående i ett senare kapitel.

Äppelbo gamla kyrkogård markerad med svart cirkel.

© Lantmäteriet

Översikt, topografi och läge

Bygden kring Äppelbo utgörs av ett öppet och flackt odlingslandskap omgärdat av större skogsmarker. Kyrkan med dess kyrkogård är placerad väl synlig direkt söder om riksvägen, och ligger i den nordligaste delen av Äppelbo tätort. Samhället är beläget på Västerdalälvens norra bank, och avgränsas av Riksväg 66 (E16) i norr.

Beskrivning av kyrkogården

Äppelbo gamla kyrkogård ligger placerad i direkt anslutning till kyrkan, och omger kyrkobyggnaden åt både norr och söder med ett varsitt rektangulärt kvarter. Kyrkogården har troligen medeltida anor, och den sista utvidgningen genomfördes vid det sena 1800-talet. Således följer kyrkogården idag en tydligt förmodernistisk planlösning, där högre kataloggravvårdar från förra sekelskiftet dominerar. Det är svårt att avgöra när kyrkogården fick sin nuvarande gravkvartersindelning med tydliga gravlinjer, men det torde åtminstone ha varit under det sena 1800-talet då ett flertal gravvårdar från denna tid ännu finns bevarade. Gravkartor från det tidiga 1900-talet visar att en stor mängd av de allmänna varven redan då varit bortplockade, vilket i sin tur lämnat utrymme för nya gravrätter. Detta visualiseras idag främst genom att gravkvarterens mitt, både norr och söder om kyrkan, har ett stort antal modernistiska lågbreda gravvårdar från främst 1940-1960-talen. Även om kyrkogårdens äldsta bevarade gravvårdar härstammar från 1800-talets mitt, finns oerhört få strukturer bevarade som påminner om hur kyrkogården sett ut innan dess.

Förrådsboden i kyrkogårdens östra hörn, vilandes på massiv stengrund som matchar kyrkogårdsmuren. Exempel på parklykta ses till vänster i bild.

Belysning

Det finns två parklyktor av äldre utförande på kyrkogården. Dessa består av svarta stolpar i metall försedda med ett fyrkantigt lykthus med en glaspanel åt vardera håll. Den ena parklyktan återfinns intill redskapsboden i sydöst, medan den andra är placerad intill entréöppningen i muren åt sydväst, närmast bilparkeringen. Gravkvarteret norr om kyrkan saknar helt belysning.

Förrådsbod

I kyrkogårdens sydöstra hörn, strax söder om koret, har en redskapsbod uppförts. Denna är av enkelt utförande med stående träpanel som färgats svart eller möjligen tjärats. Sadeltaket är klätt med korrugerad takplåt. Vardera gavel, åt både norr och söder, har tre dörrar. De yttre dörrbladen är av enkelt utförande med stående grova brädor, medan den mittersta dörren, både på nord- och södergaveln, är av ett mer dekorativt utförande. Här har brädorna lagts i en dekorsparning, bildandes ett mönster av en kvadrat på högkant. Samtliga dörrblad är bemålade med samma kulör som övriga fasaden.

Bänkar

Intill kyrkan finns ett par enklare bänkar i vit plast, med horisontella ribbor bildandes både sits och ryggstöd. Samma typ av bänkar återfinns på Äppelbo nya kyrkogård.

Parksoffa i plast intill kyrktornet.

Område C, vy mot sydöst.

Södra längan av stenmuren, sedd från parkeringen.

Spritputsad tegelmur ut mot vägen.

Gångvägar

Gångvägarna närmast kyrkan består av krattat grus, medan de gångstråk som löper längs gravkvarterens ytterkanter både norr och söder om kyrkan belagts med kvadratiska markplattor i betong med synlig ballast. Gravvårdslinjerna på gravkvarterens mitt nås över sådd gräsmatta.

Omgärdningar och grindar

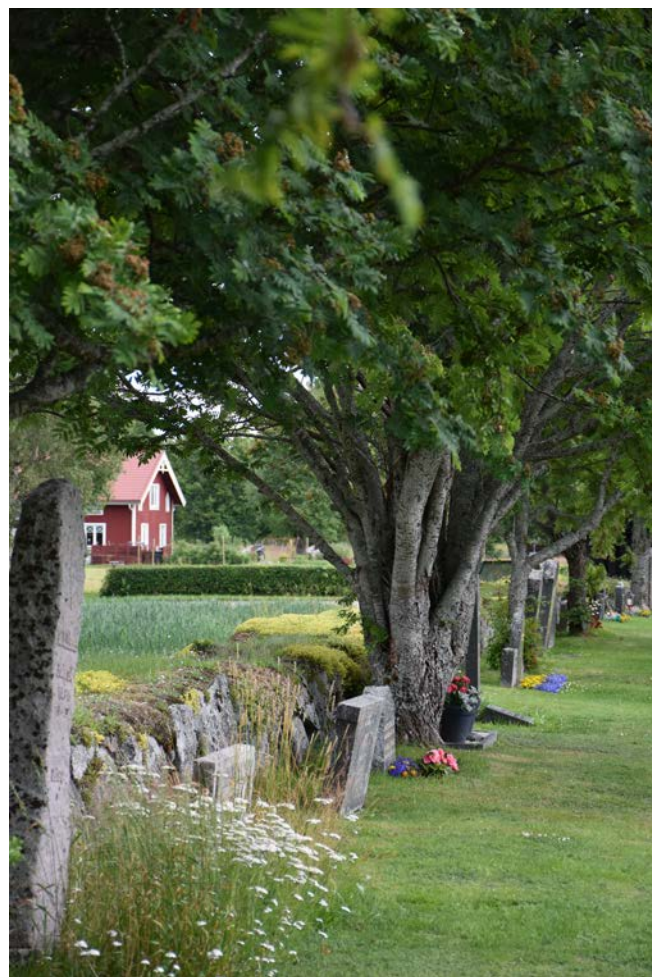
Kyrkogården omgärdas idag av en kallmurad gråstensmur i tre väderstreck, medan den västra långsidan av kyrkogården, den som vetter mot vägen, består av en låg tegelmur som spritputsats i en gråvit kulör. Denna låga mur har sedan krönts med ett brädtak om två brädors höjd. Tillika har grindstolparna, även de spritputsade, krönts med slutande brädtak. Både huvudentrén väst om kyrktornet, och den öppning som tagits upp i stenmuren i söder mot parkeringen, har en gång haft grindar av något slag. Dessa är idag bortplockade varvid ingångarna är helt öppna. I grindstolparna finns dock fästena för grindbladen kvar.

Tappställen och skötselstationer

Kyrkogården har tre tappställen. Samtliga är av enklare typ med vattenkran och upphängningsanordning för vattenkannor och redskap i bockat plåtrör. Två tappställen återfinns längs den spritputsade muren ut mot vägen, direkt åt höger respektive vänster om kyrktornet. Det norra av de två tappställena har dessutom försetts med olika sopsorte-

Detalj från stenmuren, med planteringar i krönet.

Gravvårdar på område A och B följda av ett flertal rönnar.

ringskärl i hårdplast. Det tredje tappstället återfinns längs kyrkväggen direkt öster om koret. Detta tappställe som är av samma utförande som de övriga två har också det ett par sopsorteringskärl i hårdplast. Ytterligare sopsorteringskärl av samma typ återfinns intill entréöppningen i den södra muren som vetter mot parkeringen.

Växtlighet

Som med de flesta förmodernistiska kyrkogårdar saknar Äppelbo gamla kyrkogård planteringar eller blomsterrabatter. Istället utgörs all grönska av ett större antal träd som bildar en linje längs kyrkogårdens östra och södra gräns. Samtliga av dessa träd utgörs av relativt unga rönnar, varvid de som växer längs den södra kyrkogårdsmuren planterats på utsidan närmast parkeringen. I kyrkogårdens nordvästra hörn växer även en lind, inte heller den av avsevärd ålder. Äldre flygfoton visar tydligt att det vid 1900-talets mitt funnits betydligt fler träd på kyrkogården än det gör idag, som då bildade en helt omslutande krans kring kyrkogårdens yttre gräns.

Utöver detta finns ingen direkt anlagd grönska bland själva gravkvarteren, med undantag för ett par högresta kraftiga tujor som planterats intill kyrkoherden August Engborgs grav söder om koret.

Del av område D mot nordost. Koret skimtar till vänster i bild.

Anslutande infrastruktur

Den gamla kyrkogården och kyrkan är placerade väl synligt strax söder om riksväg 66, numera även kallad E16. Intill riksvägen följer järnvägen i väst-östlig riktning.

Äppelbo i sig breder ut sig över ett flackt landskap inkilat mellan Västerdalälven som rinner åt söder, och Busjön strax norr om samhället. Dessa två vatten binds samman av ån Noret som rinner dryga 200 meter öster om kyrkan. Älven har utan tvekan historiskt utgjort samhällets viktigaste pulsåder när det kommer till att både resa och frakta gods, då inte minst under flottningsepoken.

Särskilt framträdande karaktärsdrag

Äppelbo gamla kyrkogård är förhållandevis liten, sett till både yta och antal gravvårdar. Även om gravkvarteren generellt har ett stort antal bevarade gravvårdar från främst det förra sekelskiftet, återfinns även på område C och D ett stort antal modernistiska gravvårdar. Dessa bryter den högresta traditionen som ses hos äldre kataloggravvårdar, och bygger snarare på bredden i ett tydligare horisontellt och lågmålt uttryck. Områdena A och B å andra sidan, som består av de gravvårdsliner som följer kyrkogårdsmuren, består nära uteslutande av äldre kataloggravvårdar. Dessa består också till en högre grad av högre ståndsgrovar, eller åtminstone av en mer påkostad variant inte sällan utan ornamentik.

Bland denna typ av gravvårdar framträder de blandade eklektiska stilarna i mycket högre grad än på senare anlagda begravningsplatser, där en mer utpräglad unison sammanhållning brukar råda. Detta tar sig i uttryck genom en bred variation gällande gravvårdarnas estetiska utformning, materialval och högst varierande storlekar.

Väldigt många vårdar på kyrkogården bär dessutom by- eller gårdsnamn, ett viktigt dokument för bygdens historiska samhörighet och dess geografiska utbredning. Ett fåtal äldre grovar med enbart kvinno-namn återfinns också, vilket är ett viktigt karaktärsdrag då dessa historiskt sett varit ovanliga och kan hjälpa oss och framtida generationer att få en uppfattning om bygdens kvinnor, och samtidigt belysa dessa personers historia på ett pedagogiskt vis.

Ytterligare ett karaktärsdrag är de fåtal kataloggravvårdar som uppmärksammas bära brickor eller plaketter, inte sällan på socklarna, med stenhuggeriets namn. Äldre gravvårdar i sten går sällan att spåra tillbaka till en specifik tillverkare, vilket medför ett högt kulturhistoriskt värde i de fall detta är möjligt. Äldre gravvårdar som kan spåras tillbaka till en specifik tillverkare eller firma är överlag väldigt ovanligt på kyrkogårdar i Dalarna.

NYA KYRKOGÅRDEN IDAG

Följande kapitel består av en karaktärisering av kyrkogårdens som den såg ut under sommaren 2019. Karaktäriseringen är övergripande och syftar till att måla upp en överskådlig bild av anläggningen och dess olika beståndsdelar. Varje enskilt område och begravningsplatsens olika gravvårdar behandlas mer ingående i ett senare kapitel.

Äppelbo nya kyrkogård markerat med svart cirkel.

© Lantmäteriet

Översikt, topografi och läge

Bygden kring Äppelbo utgörs av ett öppet och flackt odlingslandskap omgärdat av större skogsmarker. Samhället är beläget på Västerdalälvens norra bank, och avgränsas av Riksväg 66 (E16) i norr. Den nya kyrkogården har anlagts på gammal jordbruksmark i den södra utkan- ten av Äppelbo tätort, strax norr om älven.

Beskrivning av kyrkogården

Kyrkogården som anlades 1916 är nära kvadratisk till formen, indelad i fyra kvadratiske kvarter som strålar samman i ett litet fontänpytt torg i mitten. En stor del av dessa kvarter utgjorde ursprungligen allmänna varv, men där denna karaktär drastiskt ändrats under årens gång. Bland annat har områdena D och E idag täta rygghäckar som följs av moder- nistiska lågbreda gravrätter. Likaså har områdena B och C idag gjorts om till enskilda gravrätter som domineras av lågbreda gravvårdar från 1900-talets mitt och framåt. Dessa två kvarter har dock inte försetts med rygghäckar, utan består av en helt öppen gräsyta. Under det sena 1900-talet och 2000-talet har kyrkogården utökats åt både nordväst och sydost, där minneslund och askgravplatser anlagts till sydost. Det utvidgade området mot nordväst inhägnas idag av en låg häck, men då detta område inte tagits i anspråk för gravrätter ännu är det bara en öppen grönyta utan gravvårdar.

Vy över kapellet med område B i förgrunden.
Till höger även exempel på kyrkogårdens parklyktor.

Belysning

Det finns ett flertal parklyktor av äldre utförande på kyrkogården. Dessa består av svarta stolpar i metall försedda med ett fyrkantigt lykthus med en glaspanel åt vardera håll. De står i huvudsak utplacerade om par på flera ställen längs den asfalterade gången som löper i nordväst-sydvästlig riktning. Utöver detta finns två parklyktor av samma utförande på vardera sida om gravkapellets entré, samt en parklykta i vardera hörn av den äldsta delen av kyrkogården.

Kapellet och klockstapeln

På kyrkogårdens sydvästra del har ett gravkapell uppförts. Byggnaden som är rektangulär till formen är placerad på en sydväst-nordöstlig axel, med ett framskjutande entréparti ut mot kyrkogården på den nordvästra gaveln. Även den sydvästra kortsidan har ett utskjutande parti i samma proportioner. Byggnaden som vilar på en låg granitgrund är klädd i stående locklistpanel som färgats faluröd. Även knutar är röda. På kapellets vardera långsidor återfinns tre cirkulära fönster, som med vita spröjsar delats in i fyra glaspaneler. På den sydvästra gaveln sitter ett fönster i samma utförande. Huvudentrén nås över en bred granittrappa med svarta smidesräcken på vardera sida. Entréporten är svartfärgad med två dörrblad i massivt trä. Vardera dörrblad har delats in i ett grovt spegelmönster och gångjärnen har pryts med stora dekorativa smidesbeslag i rustikt utförande. I gavelfältet ovanför porten hänger ett stort brunmålat krucifix. Kapellet kröns av ett högre sadeltak som klätts

Klockstapeln intill vägen in på kyrkogårdsområdet.

Garage och servicebyggnad intill parkeringen i nordväst.

Förrådsbyggnad i sydost.

Över och under: De två parksoffstyper som förekommer.

Vy mot minneslunden och askgravplatsen.

T.v: Huvudentréns smidesgrind, samt detaljbild till höger.

med tvåkupiga bruna betongpannor. Vindskivorna är även de bruna.

Intill kyrkogårdens entré i nordväst har en klockstapel med öppen klockbock rests, bestående av sex stolpar som vilar på en grund av granitblock, och bär upp en enkel trähuv med sadeltak. Huven och dess vindskivor har färgats faluröda, och taket är klätt med tvåkupiga bruna betongpannor. Taket kröns av en tuppflöjel i svart plåt. På en av de bärande stolparna sitter en kopparplakett med texten: *"I bruset från fädernas kamp och strid, ringer jag stoftet till gravens frid, och själen föres vid herrens hand, till salig vila i paradisiand. -Rolf Rågsveden, första Advent 1993. Klockan är en gåva från makarna Therése och Rolf Rågsveden"*.

Servicebyggnader

1992 gavs bygglov för den basilikaformade garage- och servicebyggnaden som står intill kyrkogårdens gästparkering i nordväst. Byggnaden som uppförts på betonggrund är klädd med falurödfärgad locklistpanel, med dörr- och fönsterfoder i samma kulör. Åt nordväst har byggnaden försetts med en stor garageport som i sin tur flankeras av en mindre dörr på vardera sida. Samtliga dörrblad är färgade ljust blå. Ovanför garageporten sitter i gavelfältet ett stort men förhållandevis enkelt lunettfönster, medan byggnadens långsidor försetts med tre fönster vardera. Samtliga takfall täkta med bruna betongpannor.

Utanför kyrkogården i söder finns även ett enklare garage/förråd.

Närbild på askgravplatsen med plantering och namnbrickor.

Detaljbild på fontänen och dess plantering.

Planteringsrabatt intill fontänen.

Gångväg och björkallé åt nordväst, ledande från parkeringen till huvudentrén.

Även denna byggnad har klätts med locklistspanel som färgats faluröd. Byggnaden saknar fönster och har försetts med en rödmålad port på den nordöstra gaveln. Taket är klätt med samma typ av bruna betongpannor som de övriga servicebyggnaderna på området.

Bänkar

Kyrkogården har två typer av parksoffor. Främst enklare bänkar i vit plast med horisontella ribbor bildandes både sits och ryggstöd. Dessa är främst placerade intill fontänen på kyrkogårdens mitt. Samma typ av bänkar återfinns på Äppelbo gamla kyrkogård. Intill minneslunden finns en äldre klassisk modell av parksoffa med gavlar i grönmålat gjutjärn och ribbor i oljad furu.

Gångvägar

De fyra områdena B, C, D och E omgärdas samtliga av asfalterade gångvägar som bildar ett ruttmönster över hela kyrkogården. Dessa gångvägar strålar sedan samman på kyrkogårdens mitt, strax framför kapellet, där ett litet torg med en fontän anlagts. Äldre ritningar samt flygfoton från 1900-talets mitt visar tydligt att gravkvarteren tidigare även haft mindre gångstråk, troligen i natursten eller skiffer. Dessa är idag igensådda och gravkvarteren nås över en öppen gräsmatta. Även den långa gångvägen från parkeringsplatsen i nordväst är asfalterad. Minneslunden å andra sidan har belagts med irreguljärt formad natursten.

Tappställe på område D.

Tappställe på område C.

Omgärdningar och grindar

Kyrkogården omgärdas av låga häckar åt samtliga väderstreck, med entréöppningar mot minneslunden och den lilla parkeringen bakom gravkapellet. Huvudentrén i nordväst är försedd med en stor grind med dekorativt konstsmide. De båda grindbladen hänger på varsin fyrkantig grindstolpe i grovhuggen granit. Minneslunden i öster avskärmats från grannliggande fastighetstomt med ett högt plank som färgats falurött.

Tappställ och skötselstationer

Kyrkogården har fem tappställ. Dessa återfinns samtliga intill de asfalterade gångstråken som korsar varandra på kyrkogårdens mitt. Samtliga av dessa är i ett likartat enkelt utförande med vattenkranar försedda med gröna trädgårdsslangar och upphängningsanordningar för vattenkannor och redskap. Flera av tappställena har även kompletterats med sopsorteringskärl i hårdplast. Utöver detta har även fontänen på kyrkogårdens mitt försetts med en vattenslang.

Växtlighet

Förutom rygghäckar av olika typer förekommer ett stort antal lövträd inne på kyrkogårdsområdet. Längs de asfalterade gångarna växer rönner i par, bildandes alléer som från samtliga fyra väderstreck sluter upp kring den centralt placerade fontänen. Gångvägen från den stora parkeringen i nordväst flankeras av en likartad allé, dock av björkar. Denna upphör i höjd med smidesgrinden vid huvudentrén. Även på kyrkogårdstomtens sydöstra gräns växer en lång rad av högvuxna björkar.

Kring fontänen har en parkliknande miljö byggts upp skapandes ett litet men välordnat torg. På tre sidor om fontänen växer formklippta buskar medan en stor oval blomsterrabatt anlagts åt ost. Intill denna rabatt är en stor minnessten rest över violinisten Alfred Persson. Stenen är rest av Äppelbo spelmän 1962. Även själva fontänen har försetts med ett blomsterarrangemang, placerat i dess mitt.

Minneslunden består av en kvadratisk platta kantad av grova granitblock och har försetts med ett par tujor och andra lägre buskar. Utöver dessa saknas vidare planteringar vid själva minneslunden, medan askgravplatserna strax intill fått ett mer utvecklat formspråk. Askgravplat-

Vy över askgravplatserna, med minneslundens tujor i förgrunden.

serna som är uppdelade på två enheter, en rektangulär och en kvadratisk, har båda försetts med inramade planteringar. Den rektangulära askgravplatsen kantas av kvadratiske granitblock avsedda för namnbrickor, och innanför dessa är en bädd av grovt grus och ett par större dekorativa stenblock. I gruset växer sex nyligen planterade tujor.

Den kvadratiske askgravplatsen, även den kantad av fyrkantiga granitplattor för namnbrickor, har försetts med ett litet lövträd som omges av lägre buskar.

Anslutande infrastruktur

Den nya kyrkogården har anlagts i den södra utkanten av Äppelbo tätort, strax norr om älven.

Äppelbo i sig breder ut sig över ett flackt landskap inkilat mellan Västerdalälven som rinner åt söder, och Busjön strax norr om samhället. Dessa två vatten binds samman av ån Noret som rinner dryga 200 meter öster om kyrkan. Älven har utan tvekan historiskt utgjort samhällets viktigaste pulsåder när det kommer till att både resa och frakta gods, då inte minst under flottningsepoken. Norr om samhället går riksväg 66, även benämnd E16. E16 länkar samman Oslo i väst med Gävle i öst.

Till vänster ses område E med sina senare planterade rygghäckar, ett typiskt inslag för modernismens kyrkogårdsideal.

Särskilt framträdande karaktärsdrag

Äppelbo nya kyrkogård invigdes 1916 och har i stora drag behållit samma form fram tills idag, nämligen indelningen om fyra huvudsakliga gravkvarter. Kyrkogårdens äldsta gravvårdar återfinns främst på område A, som utgörs av de gravvårdslinjer som löper längs gravkvarterens utsidor intill häckarna.

Detta område utgörs nära uteslutande av äldre kataloggravvårdar. Dessa består till en högre grad av högrestandsgravar, eller åtminstone av en mer påkostad variant inte sällan utan ornamentik.

Bland denna typ av gravvårdar framträder de blandade eklektiska stilarna i mycket högre grad än på senare anlagda begravningsplatser, där en mer utpräglad unison sammanhållning brukar råda. Detta tar sig i uttryck genom en bred variation gällande gravvårdarnas estetiska utformning, materialval och högst varierande storlekar.

Områdena B, C, D och E har med all sannolikhet samtliga varit anlagda som allmänna varv, något som idag inte alls går att utläsa på vare sig område B, C eller D. Område E, det vill säga kyrkorådets norra kvarter, har ett fåtal bevarade gravvårdar från de allmänna varven. Bland annat återfinns en handfull småskaliga vårdar i sten och ett flertal träkors med namnbrickor i plåt. Av träkorsen återfinns bara enstaka i någorlunda bra skick, där de flesta idag har ruttnat och ligger ned. De allmänna varven har troligen varit den vanligaste gravtypen i Äppelbo under 1900-talets första hälft, något som idag inte går att utläsa till någon större grad. Således har dessa gravvårdar mycket höga

Exempel på brickor med leverantörer av gravvårdar vid 1900-talets början. Bröderna Flinks i Westervik och Kullgrens i Uddevalla.

Ett av få bevarade träkors som återfinns från de allmänna varven. Område E.

bevarandevärden då de på ett påtagligt vis kan förmedla ett äldre begravningsskick. Samtidigt besitter träkorsen höga bevarandevärden i sig, då de under lång tid varit de allra vanligaste gravvårdstyperna på de svenska kyrkogårdarna. Träkors är idag förhållandevis ovanliga då de gett vika för mer beständiga material, och de förekommer i mycket liten utsträckning i Järna med Nås och Äppelbo pastorat.

Väldigt många vårdar på kyrkogården bär dessutom by- eller gårdsnamn, ett viktigt dokument för bygdens historiska samhörighet och dess geografiska utbredning. Ett fåtal äldre gravar med enbart kvinnonamn återfinns också, vilket är ett viktigt karaktärsdrag då dessa historiskt sett varit ovanliga. Kvinnogravar kan hjälpa oss och framtida generationer att få en uppfattning om bygdens kvinnor, och samtidigt belysa dessa personers historia på ett pedagogiskt vis.

Ytterligare ett karaktärsdrag är de fåtal kataloggravvårdar som uppmärksammas bära brickor eller plaketter, inte sällan på socklarna, med stenhuggeriets namn. Äldre gravvårdar i sten går sällan att spåra tillbaka till en specifik tillverkare, och är således mycket ovanliga åtminstone för Dalarnas kyrkogårdar.

Kulturhistoriskt sammanhang

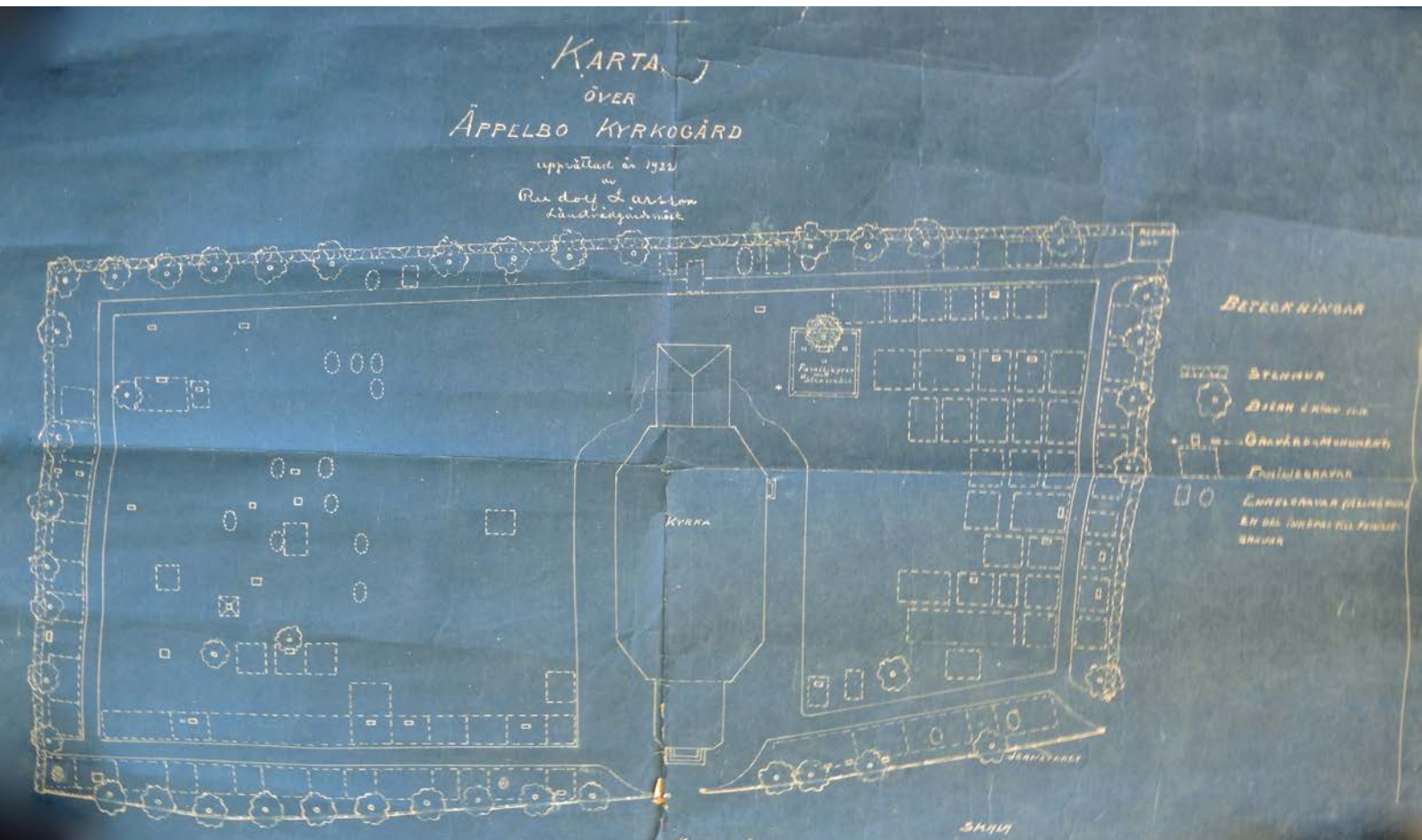
Följande kapitel består av redogörelser av olika kulturhistoriska sammanhang som bedöms ha haft en inverkan på begravningsplatsernas tillkomst, utveckling och formgivning. Sammanhangen behandlar de specifika begravningsplatserna men även begravningsplatser mer generellt för att bygga en större kontext och faktabakgrund. Ytterligare görs en kort redogörelse för Äppelbos viktigaste bygdehistorik för att ge en lokalhistorisk förankring.

Bild: Äppelbo station någon gång efter 1934, med kyrktornet i bakgrunden. Foto lånat från Järnvägmuseet, Gävle.

Äppelbo kyrka före 1880-talets stora ombyggnation. Här ses klockstapeln med sin särpräglade lökkupol, samt den kraftiga gråstensmur som en gång vette mot vägen. Stenmuren visar också att kyrkogården ännu inte sträckte sig norr om kyrkan. Fotograf okänd.

Äppelbo gamla kyrkogård, gravkarta från 1922. Notera hur få gravvårdar som återfinns i det allmänna varvet.

Sammanfattande kronologi

Tid Händelse

1500-tal	Äppelbo har ett litet träkapell, troligen på platsen för den nuvarande kyrkan. Hur länge socknen haft ett eget kapell innan kyrkan byggs är dock oklart. ¹
1650	Tidigare har prästen från Nås hållt mässa även i Äppelbo, men nu får byggden sin egen kaplan. Dock utgör Äppelbo annexförsamling under moderkyrkan i Nås. ²
1664	Träkapellet utvidgas för att möta den växande församlingens behov. ³
1771	Kapellet ersätts av en större timrad kyrka. Troligen uppförs samtidigt en fristående klockstapel strax söder om kyrkan med en lökkupol i trä. ⁴
1822	Äppelbo blir ett eget pastorat. ⁵
1880-tal	Klockstapeln rivs och ersätts av det nuvarande klocktornet, samtidigt utförs en stor serie ombyggnationer av själva kyrkobyggnaden. ⁶ Möjligen är det nu den västra stenmuren rivs, i sådant fall troligen för att ge plats åt det nya klocktornet. I samma skede är det också troligt att kyrkogården norr om kyrkan anläggs, då områdets äldsta gravar dateras till denna tid. Tillika visar ett äldre fotografi att kyrkogården innan 1880 inte expanderat åt detta håll.
1912	Kopparfors sågverks AB donerar den 19:e juni 3: ha mark till anläggandet av en ny begravningsplats, samt att de säljer ytterligare 2: ha till samma syfte. ⁷
1916	Den nya kyrkogården invigs 1 januari och tas omgående i bruk. ⁸

1 Äppelbo kyrkokaraktärisering, 2006. s.1

2 Vansbro kommun, Järna, Nås, Äppelbo – Ur tre socknars historia. 1979. s.167

3 Ibid

4 Ibid

5 Vansbro kommun, Järna, Nås, Äppelbo – Ur tre socknars historia. 1979. s.166

6 Äppelbo kyrkokaraktärisering, 2006. s.1

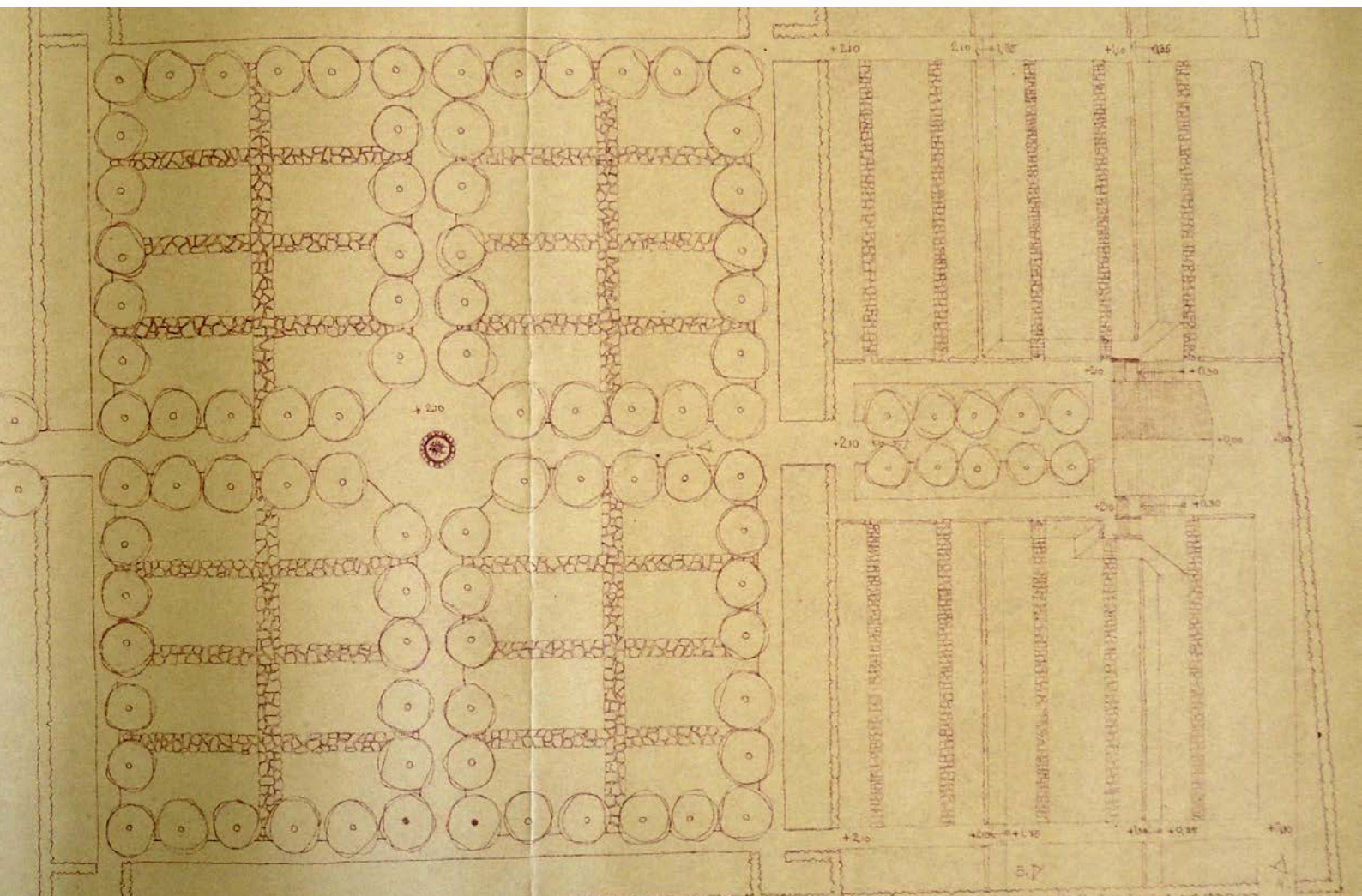
7 ULA: Levanders Advokatbyrå, Brev angående ägarförhållanden. 1988-05-26

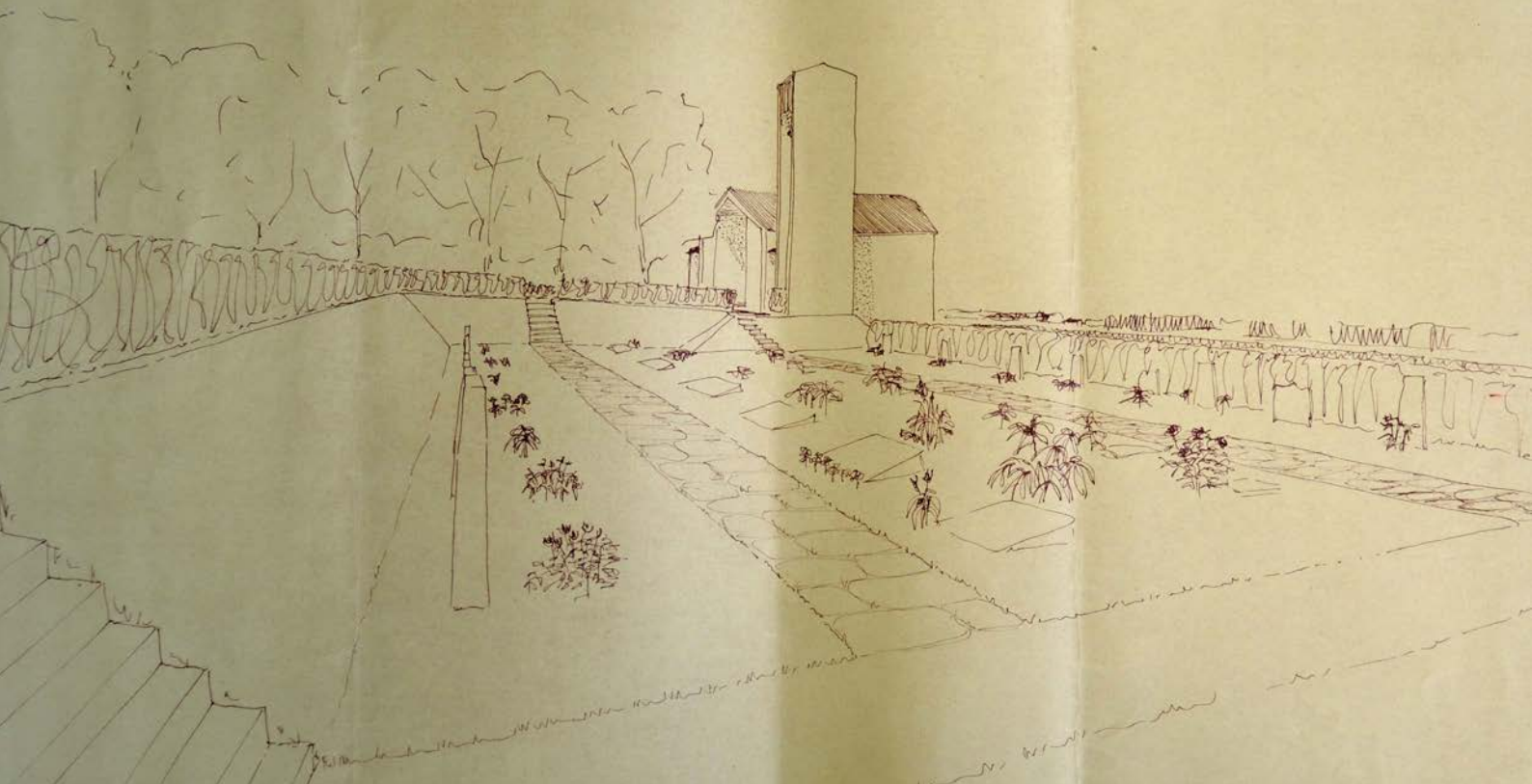
8 Enligt inskription på kyrkogårdens äldsta gravvård.

Ovan: Äppelbo kyrka 1910. Här ses att den västra stenmuren redan bytts ut mot ett gjutjärnsstaket. Troligen revs muren redan på 1880-talet. Fotograf: okänd. Dalarnas museums bildarkiv.

Nedan: S. A. Söderholms ritningsförslag till utvidgning av den nya kyrkogården 1950. Det enda som med säkerhet genomfördes var de stensatta gångar som här ses dela av de fyra äldre gravkvarteren i åtta mindre enheter vardera. Dessa har dock såtts igen med gräs idag.

Förslag till gravkapell vid Äppelbo nya kyrkogård. Ritat av S. A. Söderholm 1950.

1925	Karl-Erik Forslund skriver att det vid hans besök till Äppelbo funnits stora planer på att uppföra en ny kyrka och prästgård närmare älven, i anslutning till den nya kyrkogården. Gravkapellet vid nya kyrkogården var vid det här laget vitmålat. ⁹ Forslund beskriver även att den gamla kyrkogården är omgiven av en gammal stenmur på tre sidor, medan muren ut mot vägen blivit utbytt mot ett modernt staket i gjutjärn. ¹⁰
1930	Arkitekt Magnus Dahlander genomför en omfattande ändring av kyrkan, där många av fasadens nygotiska stildrag dämpas. Bl.a. reveteras tornfasaden och ett flertal fönsterbågar byts mot enklare modeller. ¹¹
1949	Kyrkofullmäktige beslutar den 30:e september att uppföra ett nytt begravningskapell vid den nya kyrkogården, istället för att renovera det äldre befintliga kapellet. ¹²
1950-51	Arkitekt Sven A. Söderholm levererar flera ritningsförslag till nytt begravningskapell vid den nya kyrkogården. Detta skulle placeras strax utanför den nya kyrkogårdens sydöstra gräns, men blev aldrig genomfört. Likaså fanns planer på att kyrkogården skulle bli nästan dubbelt så stor, vilket aldrig blev av. ¹³

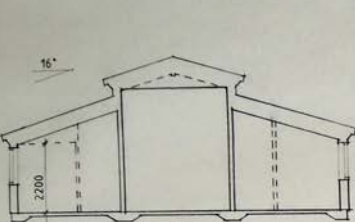
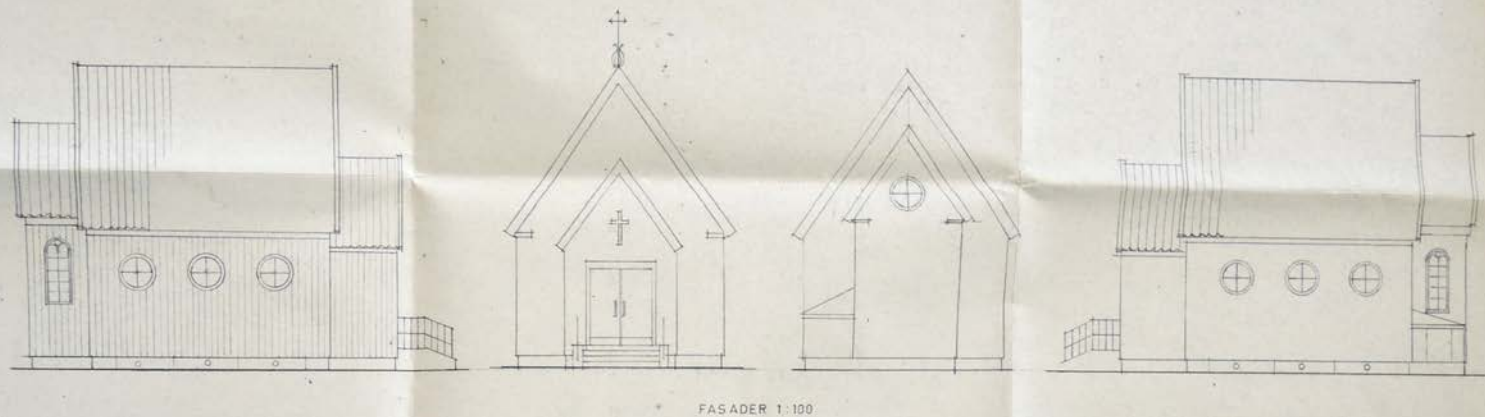
9 Forslund. Med Dalälven från källorna till havet. andra delen, fjärde boken. 1925. s.73

10 Ibid s.79

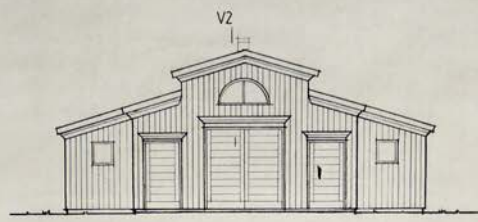
11 Äppelbo kyrkokaraktärisering, 2006. s.1

12 ULA: Mötesprotokoll. 1949-09-30

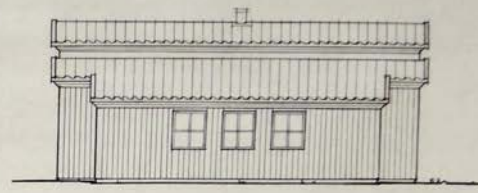
13 ULA: Söderholm, ritningar till gravkapell i Äppelbo

SEKTION

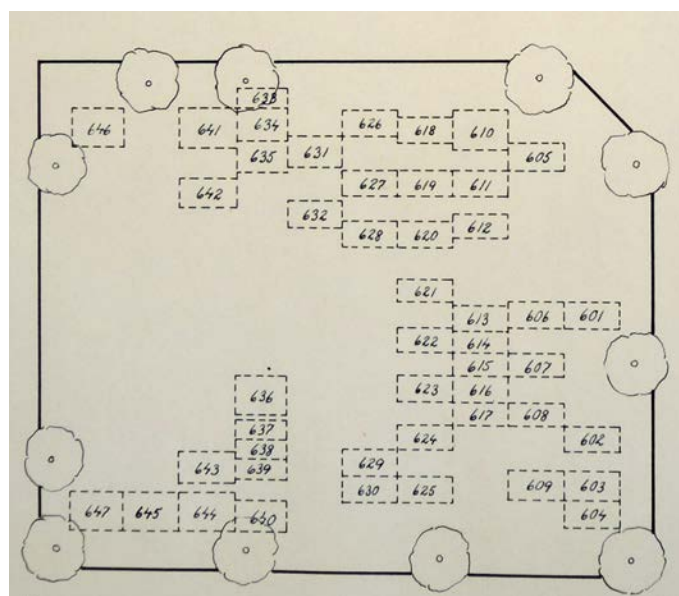
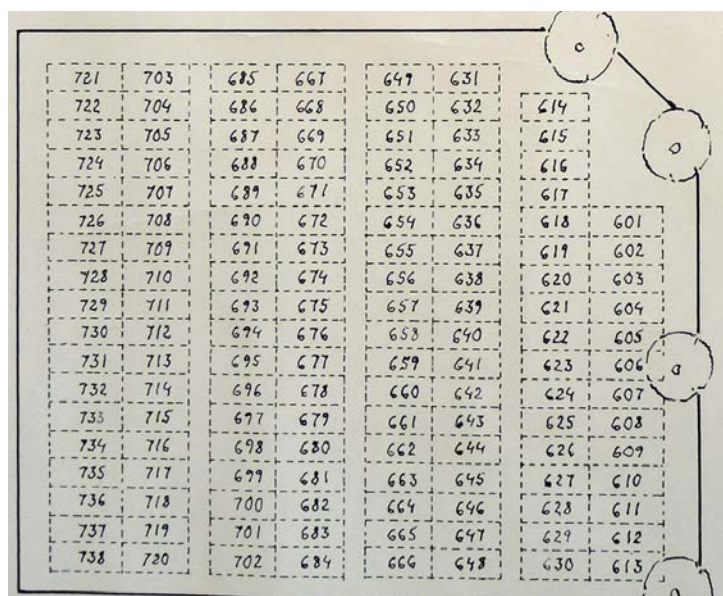

ENTRÉFASAD

FASAD MOT BJÖRKALLÉN

Överst: Uppmätningsskiss över gravkapellet, utförda 1977.
 Under denna syns byggritningarna för det nya kyrkstallet,
 utförda 1991.

Det nordligaste gravkvarteret på den nya kyrkogården, innan och efter en uppdatering av gravkarterna 1963. Drygt tre fjärdedelar av gravvårdarna på vad som tidigare varit ett allmänt varv har redan då försvunnit. Idag återstår en knapp handfull av dessa.

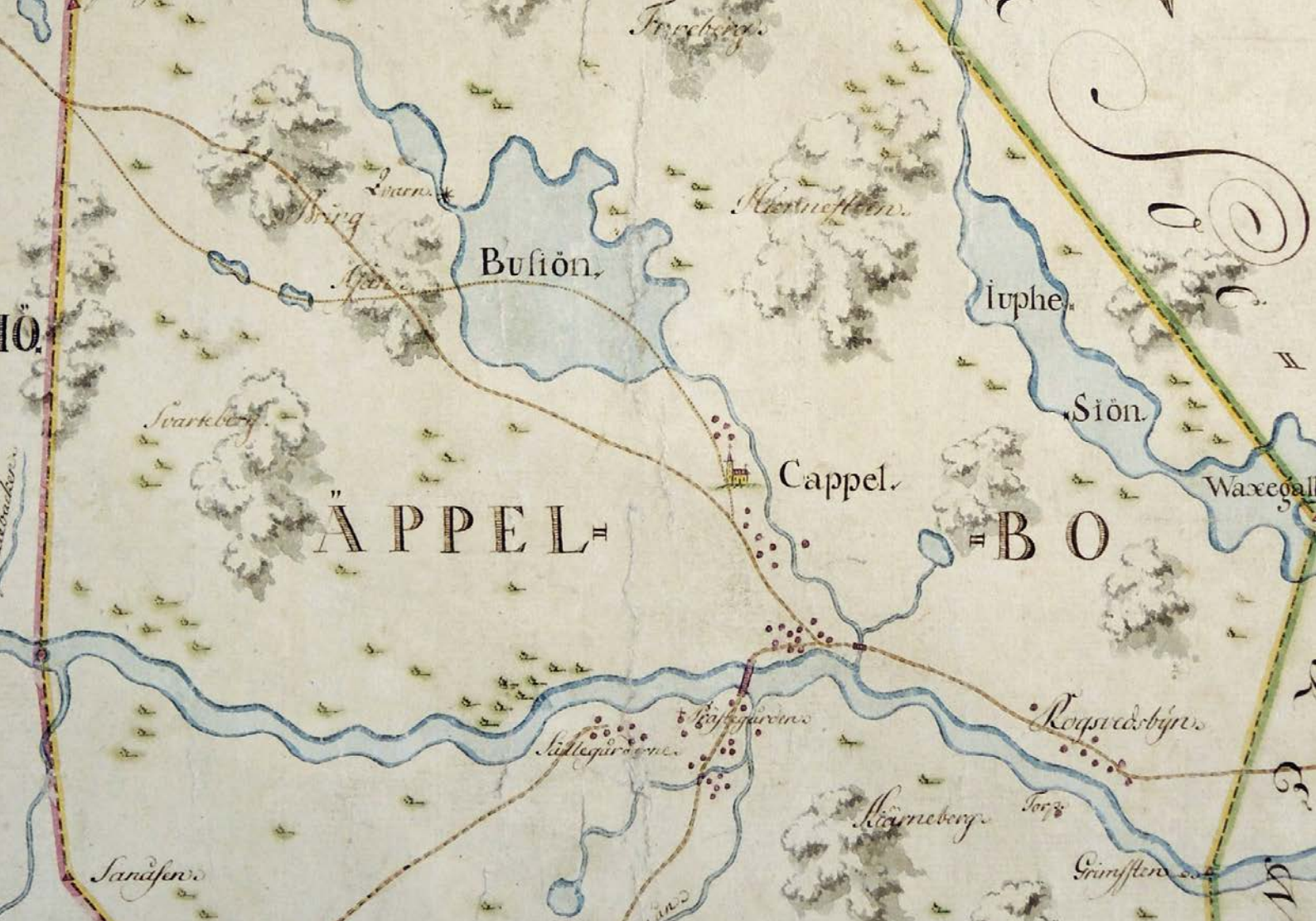
1964	Förslag inkommer den 9:e oktober av trädgårdsarkitekt R. Stintzing, där granhäckarna som omgett flertalet sidor av den nyare kyrkogården ersätts av en stenmur i grovhuggna granitblock. Samtidigt föreslås bygget av en mindre ekonomibyggnad med toaletter och personalrum, samt att parkeringsplatsen som länge varit en grusplan föreslås beläggas med asfalt. Gravkvarteren nämns här redan vara inramade med smala stenlagda gångstråk, samt att de större gångarna är belagda med grus. ¹⁴ Mycket av detta genomförs aldrig.
1982	Kyrktornets ursprungliga panelfasader återställs och fönstren återfår spetsiga nygotiska bågar. ¹⁵
1992	Bygglov ges för ett nytt "kyrkstall" vid den nya kyrkogården, med ritningar av arkitekten Torkel Berg. Samtidigt ges klartecken för utvidgning av kyrkogården, bl.a. planeras en minneslund och en urngravplats. ¹⁶
1994	Tillstånd för uppförande av förrådsbyggnad på nya kyrkogården ges den 12:e april. ¹⁷

14 ULA: Stintzing. Förslag till renovering. 1964-10-09

15 Äppelbo kyrkokaraktärisering, 2006. s.1

16 ULA: Bygglovshandling 1991-01-14

17 ULA: Länsstyrelsen, bygglovshandlingar. 1994-04-12

Del av Äppelbo sockenkarta uppritad 1765. Kyrkan, eller "Cappelet" är utritat mitt i bild.
Källa: ULA

Äppelbo som historisk kontext

Jorden kring Äppelbo har varit bebodd och brukad allt sedan förhistorisk tid och de första skriftliga källorna som nämner "Äplabodum" dateras till 1417.¹⁸ Under medeltiden tillhörde Äppelbo Järna socken, men kom tidigt att bryta sig loss som egen socken. Vid kommunreformen 1862 bildade Äppelbo en egen landskommun, som sedermera uppgick i Vansbro kommun 1971.¹⁹ Historiskt har befolkningen främst livnärt sig på traditionellt småskaligt jordbruk, samt att det funnits en tidig järnhantering i området som under lång tid varit ett viktigt komplement till försörjningen.

Järnbruk och sågverk

I Västerdalarna fanns ett flertal bruk från 1700-talet fram till 1800-talets slut. Andersfors, Eriksfors, Johannisholm, Liljendal, Lindesnäs och Snöån låg alla i trakten av Järna, Näs och Äppelbo. Med tiden köptes nästan alla dessa in av Stora Kopparbergs Bergslag.²⁰ I början av 1900-talet avvecklades allt fler av dessa småskaliga bruk då man istället ville fokusera tillverkningsprocessen till ett fåtal storskaliga järnverk. Bergslaget flyttade således järnhanteringen till Domnarvet vid den centralt belägna Domnarvsforsen i Dalälven vid Stora

¹⁸ Wahlberg. Svenskt ortnamnslexikon. 2003

¹⁹ Harlén. Sverige från A till Ö: geografisk-historisk uppslagsbok. 2003

²⁰ Sundström 2005, sid. 29-30.

Ångsågen i Vansbro vid 1900-talest början. Här ses även stora mängder flottningsvirke som dagligen passerade över älven. Foto: Erling Braathen, Tekniska museet

Tuna.

Vid sekelskiftet 1900 blev istället skogen, och då främst sågverken en allt mer inflytelserik arbetsgivare för traktens invånare. Förutom en trämassefabrik som anlades vid Eldforsen 1896, drygt 16km öster om Äppelbo, kom Vansbro att växa fram kring en koncentrerad sågindustri. Här anlades vid det sena 1800-talet ett flertal större sågverk, där bland annat Danielssågen och Brosågen sysselsatte ett stort antal arbetare.

Flottningen och skogen

Förutom förädling av diverse träbaserade produkter var även skogen en stor källa till arbete för folket i Äppelbo. Förutom det traditionella skogsbruket kom flottningen att bli den kanske största sysselsättningen i trakten under både sent 1800- och tidigt 1900-tal. Redan 1757 skrev Abraham Abrahams-son Hülpers om hur äppelbokarlarna bedrev så kallad kabb-flottning över Granån ut i Dalälven.²¹ Denna verksamhet var under lång tid avgörande för att förse Bergslagens många bruk med bränsle. Vid det sena 1800-talet kom man även att leverera stora mängder trä åt de framväxande pappersbruken.

21 Hülpers. Dagbok öfver en resa, år 1757. 1957. s.221

Plansch över Dalregementets historiska uniformer. Armémuseum, Stockholm.

Västerdals kompanis insignia under 1900-talet hämtades direkt från Äppelbos sockenvapen.

Västerdals kompani

Äppelbo har en lång historia som soldatbygd först under Västmanlands regemente, och sedan efter 1680-talet under Dalaregementet. Äppelbo kom snabbt att bli ett administrativt säte för Västerdals kompani, med kaptenboställe i Stensbo. Att just Äppelbo blev kompanisäte antas grunda sig i dess geografiska läge mitt emellan Floda och Transtrand, samt att det kunde betraktas som en militär utpost då avståndet till det då danska, fiendliga, Norge inte var avsevärt stort.²² Detta medförde naturligt att ett stort antal Äppelbokarlär tog värvning i det militära, inte minst då det ofta kunde vara svårt att livnära sig på traktens många gånger magra jordbruk. Utöver att socknen periodvis höll med 10-12 soldater, finns en muntlig tradition som menar att många unga män från Äppelbo även sökte sig till rotarna i grannsocknarna.²³ Vissa siffror menar att äppelbokarlarna stundvis utgjorde dryga 40 av Västerdalkompaniets 150 soldater, alltså en dryg tredjedel av hela manskapet.²⁴ Det militära arvet gör sig idag påmint genom en överrepresentation av soldatsnamn, däribland återfinns familjenamn som Sköld, Brandt, Kämp(e), Dunder och Ädel med många flera. Samtliga av dessa namn kan återfinnas på Äppelbos kyrkogårdar.

²² Armborstet 1957. Nordström. Kompanichefsbostället Stensbo i Äppelbo. s.123

²³ Ibid s.27

²⁴ <https://www.appelbo.net/om-%C3%A4ppelbo/%C3%A4ppelbo-som-soldat-bygd-28798601> (Hämtat 2019-08-20, 14:24)

Grav nr. Ä G 82 från 1840, tillhörande komministern Johan Uppström är den gamla kyrkogårdens äldsta daterade gravvård.

KYRKOGÅRDSHISTORIA

Äldre gravskick i Äppelbo

Idag finns knappt några kvarvarande spår av gravskicket på Äppelbos gamla kyrkogård från tiden innan sekelskiftet 1900, men man kan anta att det här har funnits en begravningsplats lika länge som bygden haft ett eget kapell. Äldst är utan tvekan den del av kyrkogården som ligger söder om kyrkobyggnaden, medan det norra kvarteret troligen tillkommit under det sena 1800-talet. Den äldsta daterade gravvården på kyrkogården dateras till 1840, men man kan alltså anta att betydligt äldre gravar än så funnits på platsen.

Med undantag för personer som gjort något mycket speciellt för kyrkan, så som stora donatorer, helgon och kungligheter begravdes personer från alla samhällsklasser i regel på kyrkogården. Å andra sidan hade olika platser på kyrkogården olika status. Söder om kyrkobyggnaden och nära koret fanns i regel de förnämsta gravplatserna. Även om denna tradition gradvis försvann under 1800-talet finns än idag en större samling äldre högreståndsgrovar placerade strax söder om kyrkans kor i Äppelbo. Här ses bland annat gravvårdarna efter bruksinspektoren C. A. Westling, komministern Johan Westling och kyrkoherden August Hedborg. Man vet även säkert att gravsättningar skett under korgolvet inne i själva kyrkan i Äppelbo, då kvarlevor efter vad man tror varit tre av Dalaregementets kaptener påfunnits under en restaurering på 1930-talet. Idag markeras dessa gravar av en på 30-talet tillverkad gravhäll, som placerats i korets golv.²⁵

25 Ahlberg. Äppelbo kyrka, broschyr. s.17

Häll från 1930 som markerar betydligt äldre påträffade gravar under korgolvet. Gravarna antas tillhöra tre kaptener som tjänstgjorde vid Dalregementet under 1700-talet.

En sanitär begravningsplats

Fram tills 1700-talet anlades nya kyrkogårdar vanligen i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. I städerna och de större samhällena låg kyrkan vanligtvis centralt, vilket medförde att de flesta begravingar skedde mitt i staden. Högreståndspersoner begravdes till och med inuti kyrkobyggnaderna.²⁶

Upplysningstidens renlighetsideal

Den konstanta närheten till jordfästningar och döden mottogs inte väl av upplysningstidens nya renlighetsideal. Begravingar i tät bebyggelse, och särskilt inuti kyrkobyggnader, lyftes fram som ett allt större sanitärt problem. Inspirationen kom från läkare och hygieniker i andra europeiska länder samt från Martin Luther, som redan på 1500-talet förespråkade begravningsplatser utanför staden. Särskilt tongivande i den svenska debatten var prästerskapet, som förfasades av smittoriskerna med begravingar inuti kyrkan.²⁷

Riksdagsbeslut om förändrade kyrkogårdar

I Sverige fick de nya idéerna om renlighet gehör från staten. 1783 upprättades ett allmänt förbud mot försäljning av gravplatser inuti kyrkobyggnader. 1815 beslöt riksdagen att begravningsverksamheten på befintliga kyrkogårdar i städer skulle avvecklas snarast möjligt. Församlingarna uppmanades därför att uppföra nya begravningsplatser i utkanterna av bebyggda områden. Till följd av detta uppfördes flera nya begravningsplatser utanför de största städerna.²⁸

²⁶ Bucht, 1992, s.27-28, Andreasson, 2002, s.19, Theorell m.fl., 2001, s.14-15

²⁷ Ibid

²⁸ Ibid

Övervägande modernistiska gravvårdar på gamla kyrkogårdens norra sida. Äldre kataloggravvårdar ses skymta i bakgrunden.

Utvecklingen i Äppelbo

Även om ett förbud mot gravsättningar inom kyrkobyggnaderna trädde i kraft 1783 kunde denna långlivade tradition i många fall dröja sig kvar betydligt längre. Även om det är högst oviss huruvida Äppelbo tog till sig denna förordning från start, har det spekulerats i att en av de tre påträffade gravarna under korgolvet i Äppelbo kyrka ska tillhöra en kapten Adam Wilhelm Fahnehjelm. Fahnehjelm avled dock 1791, alltså åtta år efter att förbudet om gravsättning inom kyrkobyggnaderna trätt i kraft.²⁹

När det kommer till anläggandet av Äppelbo nya kyrkogård som invigdes i januari 1916, är det svårt att med säkerhet påvisa motiveringen bakom att anlägga en helt ny begravningsplats istället för som brukligt utvidga den redan befintliga kyrkogården intill kyrkan. Då den gamla kyrkogården fortfarande brukas parallellt med den nya, är det högst otroligt att detta beslut kan kopplas till 1815 års resolution om att begravningsplatserna bör flyttas ut från samhällena. Istället skriver Karl-Erik Forslund 1925 om de tidigare planerna på att bygga en helt ny kyrka och prästgård närmare älven, i anslutning till den då nyligen anlagda kyrkogården. Även om dessa planer aldrig förverkligades kan man anta att det fanns långt gångna tankar på detta, och att anläggandet av den nya kyrkogården kan ses som ett första steg i denna större plan.³⁰

Inspiration från trädgårdsarkitekturen

I samband med att begravningsverksamheten flyttades ut från de äldre, dynamiskt framvuxna stadskyrkogårdarna blev det för första gången möjligt att behandla begravningsplatsen som en planeringsbar, arkitektonisk helhet. Detta mynnade ut i flera olika konkreta sätt att organisera och utveckla befintliga

29 <https://www.appelbo.net/om-%C3%A4ppelbo/%C3%A4ppelbo-som-soldat-bygd-28798601> (Hämtad 2019-08-21 14:19)

30 Forslund. Med Dalälven från källorna till havet. andra delen, fjärde boken. 1925. s.73

Södra sidan av den gamla kyrkogården. Detta kvarter har troligen brukats som gravplats allt sedan medeltiden, men har under 1700-1800-talen strukturerats upp till att i stora drag se ut som idag.

och nytillkomna begravningsplatser. Först och främst ökade trädplanteringen vid kyrkogårdar och nytillkomna begravningsplatser kraftigt under 1800-talet. Trädplanteringen fyllde först en hygienisk funktion då träden ansågs rena luften från sjukdomar och gifter. Med tiden blev träden också ett viktigt estetiskt inslag då våra kyrkogårdar mer och mer fick det kombinerade syftet som parker.³¹

Samband med trädgårdsplanering

Stilmässigt följde nytillkomna begravningsplatser de strömningar som rådde inom trädgårds- och parkplaneringen under 1800-talet. Innan 1850 fick begravningsplatserna generellt strama och symmetriska planer. Begravningsplatserna inramades ofta av trädkransar och gravvårdarna placerades ofta på raka linjer. Ett fåtal kyrkogårdar planerades med inspiration från den engelska parkstilen, som kännetecknas av slingrande gångvägar, storslagna omväxlingar mellan öppet och slutet landskap, friare placering av gravvårdar samt med förekomsten av olika paviljonger.

31 Andreasson, 2007, s.28, Theorell m.fl., 2001, s.497, Feltelius, 2007, s.15, Bucht, 1992, s.29

Område B på den nya kyrkogården. Här har det tidigare varit plats för allmänna varv, som idag bytts ut mot enskilda gravrätter. Planlösningen med en avsaknad av häckar och andra planteringar har dock blivit kvar.

Trädgårdsarkitektur på Äppelbo gamla kyrkogård

Ser man till kyrkogården som helhet så följer denna en äldre, organiskt framväxt struktur som utformats av behov snarare än som en etablerad arkitektonisk plan. Gravkvarteren har på senare tid strukturerats upp i någorlunda enhetliga enheter, men innan 1700-talet torde kyrkogården ha varit mycket sämre strukturerad sett till regelbundna gravvårdslinjer och kvarter. Kyrkogården har med all sannolikhet byggts ut och till under flera etapper allt sedan medeltiden, men de första källorna som berättar om utvidgning av tomten återfinns på sent 1800-tal, då kyrkogården utvidgades norr om kyrkan. Idag finns inga gamla lövträd bevarade på området, men sannolikt har det en gång funnits åtminstone ett par kraftiga lindar eller likande träslag med breda lövkronor. Dessa planterades ofta under 1800-talet som en direkt följd av de hygieniska strömningar som cirkulerade i landet från slutet av 1700-talet. Träden ansågs då nämligen fungera som luftrenare då de tog bort dålig lukt.

Trädgårdsarkitektur på Äppelbo nya kyrkogård

Även då kyrkogården anlades så sent som 1916 har en hel del strukturella omdaningar skett genom åren. Således har området en arkitektonisk plan som snarare påminner om de modernistiska stilidealen under 1900-talets mitt och senare del. Bland annat är trädslagen som förekommer på kyrkogården idag, främst björk och rönn, inte särskilt typiskt för de förmodernistiska kyrkogårdarna i Dalarna. Likaså har fontänen och blomsterrabatten på området mitt tillkommit betydligt senare, vilket förstärker synen på Äppelbo nya kyrkogård som en modernistisk kyrkogård. Två av de fyra gravkvarteren, nämligen områdena D och E, har dessutom försetts med rygghäckar som följs åt av bredlåga gravvårdar. Detta får ses som ett försök, eller kanske en serie av mindre etapper, i att modernisera kyrkogården från vad som tidigare främst utgjorts av allmänna varv. Spår av tidigare skeden finns dock fortfarande att utläsa i form av bevarade gravvårdar från de tidigare allmänna varven.

En enskild grav är ofta dedikerad till mer än en person, och inte helt ovanligt i form av familjegrav för flera generationer. Gravvård på den nya kyrkogården, område D, som dessutom kompletteras med senare liggande sten.

De allmänna varven känns oftast igen på de långa och täta raderna av förhållandevis små gravvårdar. I Äppelbo har inga av dessa rader bevarats i sin helhet. Endast enstaka stenar kan ses här och där. Ensam gravvård på den nya kyrkogården, område E.

Allmänna och enskilda gravar

Under 1800-talets sista decennier reformerades det svenska begravningssystemet till att innefatta två olika gravtyper: allmänna och enskilda gravar. De allmänna gravarna uppläts utan avgift under 40 år. De belades ofta i samma ordning som människorna gick bort. När gravrätten gick ut efter 40 år började beläggningen om från början. De enskilda gravarna uppläts däremot till en privatperson för all framtid mot avgift.

Den kronologiska beläggningsordningen som ofta kännetecknar ”den allmänna linjen” eller ”allmänna varv” rotades ursprungligen i ett behov av bättre organisation av kyrkogården. Behovet av striktare ordning sprang ur 1800-talets stora befolkningstillväxt och de hygieniska problem som uppstod på kyrkogårdar i takt med att fler människor begravdes. Kronologisk beläggning brukades även innan 1800-talet och kunde i vissa fall medföra en demokratisering av gravsättningen, då systemet påtvingades alla invånare i vissa socknar. Då kunde torpare vila bredvid brukspatroner. När det senare blev möjligt att köpa sig ur den allmänna linjen uppstod flera bieffekter med systemet. De som hade tillräckligt mycket pengar kunde köpa sig mer attraktiva placeringar på kyrkogården genom att införskaffa en enskild grav för all framtid. De allmänna varven reserverades för de mindre bemedlade. Således kom industrialismens ekonomiskt rotade klassamhälle att följa med människorna ända in i graven. En annan konsekvens av systemet var att det i vissa fall efterföljdes så strikt att inte ens äkta makar fick vila bredvid varandra.³²

Studier i akvarell av Äppelbo folkdräkt, Per Södermark.
Källa: Nordiska Museets samlingar.

Församlingsborna

Äppelbo ska ha fått sin första kyrkobyggnad under 1500-talets första hälft, men det är svårt att styrka huruvida bygden hade ett kapell dessförinnan.³³ Fram till 1 maj 1822 utgjorde Äppelbo annexförsamling under Nås och Järna, vilket antyder att präster regelbundet skickades från dessa orter för att predika även i Äppelbo. Från 1822 blev alltså Äppelbo eget pastorat med en bofast präst.³⁴ Församlingen lär dock inte ha förändrats avsevärt med detta skifte, utan utgjordes primärt av bofasta Äppelbobor och folk i kringliggande gårdar och småsamhällen.

Då traditionen med gårdsnamn länge varit stark i dessa delar av Dalarna återfinns dessa i stor utsträckning även på dagens kyrkogårdar. Gårdsnamnen ger oss idag en bra uppfattning över vilka geografiska områden som nyttjat både kyrkan och dess begravningsplatser. Även om de flesta gravvårdar idag dateras till första halvan av 1900-talet eller det sena 1800-talet, kan man anta att den geografiska spridningen varit likartad även längre tillbaka i tiden.

Gårds- och platsnamn som kan knytas till trakterna kring Äppelbo inkluderar bland annat Brindoset, Torvals, Born, Nordibyn, Allerhed, Haga, Hed och Brunsdalen. Alla dessa och många fler återkommer flitigt på Äppelbos bägge kyrkogårdar.

skilda gravar” i stycket källor.

33 Vansbro kommun, Järna, Nås, Äppelbo – Ur tre socknars historia. 1979. s.166

34 Ibid

Gravvårdar i början av 1900-talet

Från 1800-talets mitt och framåt ökade antalet beständiga gravvårdar på kyrkogårdarna. Detta berodde på en stor befolkningsökning, och att allt fler från arbetarklassen och medelklassen fick råd att köpa gravvårdar i dyrare material. I Sydsverige blev det vanligare med gravstenar. Dessa smyckades ofta med naturromantiska eller medeltidsinspirerade, nygotiska motiv. I Dalarna dominerade troligtvis gravvårdar i trä och gjutjärn.

1890-1900 - Obelisker och kors i granit och diabas

Kring 1890 inföll en ny rikstäckande trend med strama klassicistiska gravstenar i granit och diabas. De nya gravstenarna var i hög grad industrimässigt tillverkade vid större stenhuggerier och såldes via återförsäljare med hjälp av kataloger och priskuranter. Det blev särskilt vanligt med olika varianter av diabasobelisker och stora kors. Den lokala tillverkningen fortsatte men anpassades efter de stora stenhuggeriernas utbud. På så sätt minskade de regionala särdragen och kyrkogårdarna blev mer likartade över landet.

Tidstypiska gravvårdar från 1900-talets början. Alla gravvårdar som syns ovan är hämtade från en priskurant som distribuerades av F.L. Hellströms stenhuggeri i Örebro 1915. Källa: Dalarnas museum

1900-1920 - Bautastenar och stora gravanordningar

Runt sekelskiftet 1900 kom de första storskaliga nationalromantiska gravanordningarna ut på marknaden. Den nationalromantiska trenden växte och under 1910-talet blev bautastenar och andra monumentala gravanordningar med sand och grus vanliga bland välbärgade invånare. De nationalromantiska gravvårdarna föddes ur en kritik mot 1800-talets historiserande blandstilar. Det utbredda bruket av nygotik och nyklassicism ansågs ha lämnat perioden 1850-1890 utan någon egen stil. Kritiken användes för att legitimera tillkomsten av en ny och modern stil anpassad för det nya århundradet.

1920-1940 - Enhetlighet i form av bredlåga gravstenar

Kritiken vändes senare under 1900-talet mot nationalromantiken och dess bautastenar, som ansågs plöttriga och överdådiga. Dalarnas länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson menade i en debattartikel från 1935 att de stora och påkostade gravmonumenten förvandlat kyrkogården till en taxeringskalender snarare än det sista vilorummet.³⁵

Från och med 1920-talet ökade andelen kvadratiska bredlåga gravstenar på kyrkogårdarna, till stor del tack vare en intensiv kampanj driven av landets arkitekter, trädgårdsmästare och formgivare i hopp om göra kyrkogården till en mer sammanhållen och enhetlig miljö. De enhetliga gravvårdarna från den moderna epoken 1930-1980 har senare kritiserats för att vara enformiga och för att återspegla en påtvingande kollektivism, där samhället försvårade individuella uttryck och stöpte människor i samma form.

35. Dalarnas museums klipparkiv, Borlänge tidning 1935-10-19, länsträdgårdsmästare Rudolf Larsson, kyrkogårdskultur, kyrkogårdarna i Dalarna

Nedbrutet träkors på område E, nya kyrkogården. Ett av de sista spåren från tiden då området utgjordes av allmänna varv.

Gravvårdar i de allmänna varven

Den generella gravstenskronologin gäller främst gravvårdar och monument som placerats på enskilda gravar. De enskilda gravarna köptes för all framtid, troligtvis av personer som även kunde kosta på en tidstypisk gravvård i sten. Även om vissa personer sparade länge för att ha råd med en enskild gravrätt och en tidstypisk sten, är den generella gravstenskronologin i mångt och mycket en berättelse om ett välbärgat borgerskap.

I de allmänna varven, dit samhällets mindre bemedlade hänvisades, tilläts oftast inte några beständiga gravvårdar. Graven uppläts inte mer än 40 år och därefter skulle gravvården avlägsnas. På grund av detta ökade troligtvis förekomsten av billiga men obeständiga gravvårdar i trä, betong och i vissa fall gjutjärn.

Då de allmänna varven i hög utsträckning varit föremål för stort förändringstryck ger dagens begravningsplatser ofta en missvisande bild av hur samhället och begravningsplatsen faktiskt såg ut i äldre tider. På Äppelbos bägge kyrkogårdar har de flesta äldre gravkvarteren vid något tillfälle nyttjats till allmänna varv, där enbart område E på den nya kyrkogården fortfarande vittnar om detta. Nästintill samtliga äldre gravvårdar i dessa områden har avlägsnats, vilket lämnat begravningsplatsen med en oproportionerligt hög andel stengravvårdar från 1900-talets första hälft. Detta är en utkomst som troligtvis inte speglar Äppelbos faktiska befolkningsspektrum kring sekelskiftet 1900.

Från och med 1910-talet förde arkitekter och formgivare en intensiv debatt kring kyrkogårdarnas utformning. Det sena 1800-talets heterogena kyrkogårdsmiljöer kritiserades för att vara röriga och dominerade av serietillverkade och skrymmande gravanordningar i sten. Arkitekten och formgivaren Torsten Stubelius omnämnde exempelvis den Norra kyrkogården i Stockholm som;

"En stämmingslös öde stenöken, utan rumsbegränsning. Ändlösa schackbrädsindelade fält, som till och med lida brist på träd och skylande planteringar. Öfverallt dessa fula kistliknande grafkullar, som störa sinnet, som väcka känsla af att den döde ligger därinne, ofvan jord, föga skyddad af lösa torvor. Det är sparsamt med gräsmattor, som åtminstone i någon mån kunde förmedla öfvergången med naturen; mest står marken lika tröstlöst jordsvart som de höga polerade granitvårdar, hvilka öfverallt bryta och irritera landskapets linjer, frott mot luften som de alltid stå. Det finns knappt ett monument med vacker form och vacker inskrift, få i lämpligt material, inga som lämpats för terrängen än mindre efter monumentet bredvid. Råast verkar själva vårdarna, alla dessa obelisker, afbrutna kolonner och träkorsformer i svart polerad granit, och nu som sista modet de på ena sidan polerade bautastenarna. Värst är kanske den vita marmorn." Zachrisson och Kempff, 2007, s. 80-81

Debatten utmynnade i ett nytt tänk kring kyrkogården som arkitektonisk miljö. Arkitekten Harald Wadsjö var en pionjär i sammanhanget, och propagerade för att kyrkogården skulle behandlas som en helhet. Nya gravvårdar i äldre områden skulle utformas så att de passade tillsammans med det befintliga beståndet, gärna med inspiration efter förindustriella, hantverksmässigt utformande gravvårdar. Gravvårdar i nya områden skulle utformas enligt moderna premisser av arkitekter och konstnärer. Wadsjö ansåg att den moderna kyrkogården skulle präglas av horisontell sammanhållning.

Gravvårdar i nyttillkomna områden skulle helst placeras i enhetliga rader mot en fond i form av en mur eller en rygghäck. Rygghäckarna höll samman den horisontella linjen och skapade enhetlighet, samtidigt som de även kunde användas för att dela in kyrkogården i harmoniska och lugna rum. I de fall då tillämpning av rygghäckar inte var möjligt rekommenderades liggande hållar.³⁶

Wadsjös idéer fick starkt genomslag på många kyrkogårdar runt om i Sverige. På Avestas kyrkogård finns ett antal exempel på områden som präglats av modernismens kyrkogårdsideal. De nyanlagda områdena som tillkommit på 1930- och 1960-talet försågs exempelvis med flera långa rygghäckar som skapade horisontell sammanhållning, samtidigt som gravvårdarnas storlek och utformning reglerades allt hårdare. Det ska dock nämnas att denna tanke kring användandet av rygghäckar och strukturerade gravkvarter funnits ända sedan det tidiga 1800-talet, om än i mindre utsträckning. Det var först vid 1900-talets början som utformningen av våra sista vilorum blossade upp i en rikstäckande debatt och kyrkogårdarna fick en mer etablerad utformningsstandard.

36 Andreasson, 2012, s. 82-83

Reflektioner och källkritik

Det har inte varit möjligt att finna några större mängder sammanställd kunskap om de underliggande sociala sammanhang och strukturer som formade socknens tidiga historiska skeden. En stor andel av den historieskrivning som berör tiden före 1800-talets mitt inriktar sig främst på anekdoter, förenings- och personhistoria eller renodlad byggnadshistoria. Detta har medbringat svårigheter i att fånga en generell berättelse om hur bygden utvecklades, särskilt under en förindustriella perioden. Ovanstående berättelser bör därför inte ses som ett försök till att förmedla en komplett berättelse om Äppelbo socken genom historien, utan som ett urval av historiska sammanhang som kan berätta något om bygden i förhållande till de strukturer som syns på kyrkogården idag.

Personhistoriskt viktiga gravvårdar

Kyrkogården innefattar ett antal gravvårdar som har höga personhistoriska värden. Det finns ytterligare information om dessa i rapportens bilagor, i anknytning till de gravvårdar som utpekats som personhistoriskt värdefulla. Informationen om personhistoriskt värdefulla gravvårdar har huvudsakligen författats genom ett samarbete med ett stort antal Äppelbobor, vars kunskap förmedlats genom Hans Eriksson. Denna information har kompletterats med information tagen ur boken *Porträttgalleri från Dalarna*.³⁷

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gravvårdar med personhistoriskt värde utgör viloplats till en för bygden känd, framstående eller tongivande person som många personer från trakten kan relatera till. Det kan till exempel röra sig om personer som bidragit till samhällsutveckling, kulturliv, nationellt kända personer, personer som blivit kända genom tragedier som skakat bygden, personer med koppling till tongivande näringslivsgrenar på platsen eller personer med nära kopplingar till kyrkogårdens framväxt och skötsel. Det är även viktigt att lyfta fram personer som tidigare inte fått plats i historien, här finns både barn, framstående kvinnor och minoritetsgrupper. Gravvårdar med personhistoria har mycket högt skyddsvärde och bör bevaras på befintlig plats i nuvarande utförande. Gravvården som helhet är värdebärande. Namninskriptioner som hänvisar till den personhistoriskt intressanta individen är särskilt viktiga.

37 Nordvall, E. Witus. *Porträttgalleri från Dalarna*. 1935

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar

Gamla kyrkogården

Person

Gravnummer Namn på gravvård

Bilaga/s

Augusta Fredbäck	Ä G 5	J. Fredbäck	Bilaga 3, s.6
Myr Vilhelm Johansson	Ä G 8	Myr Johan och Anna Magnusson	Bilaga 3, s.8
Hane Lars Larsson	Ä G 13	Hane Lars och Anna Larsson	Bilaga 3, s.12
Hane Oscar Ericsson	Ä G 14	Hane Oscar och Ingeborg Ericsson	Bilaga 3, s.14
Hane Erik Larsson	Ä G 14	Hane Erik och Emma Larsson	Bilaga 3, s.15
Erik Welam	Ä G 16	Erik och Sigrid Welam	Bilaga 3, s.17
Brandt Henry Eriksson	Ä G 20	Kerstin Hjortman	Bilaga 3, s.21
Åke Gyllenvåg	Ä G 53 B	Axel och Brita Brandt	Bilaga 4, s.13
Juga Halfvar Halfvarsson	Ä G 67	Juga Halfvar Halfvarsson	Bilaga 4, s.26
Hane Emil Eriksson	Ä G 69	Hane Erik Ersson	Bilaga 4, s.28
Hane Johan Eriksson	Ä G 69	Hane Erik Ersson	Bilaga 4, s.28
Sturk Johan Eriksson	Ä G 99	S. Börje Eriksson	Bilaga 5, s.23
Ivar Stolpe	Ä G 105	Nisses Johan Johansson	Bilaga 5, s.28
Flink Karl Karlsson	Ä G 190	Flink Karl Karlsson	Bilaga 5, s.70
Lars Halvarrson	Ä G 174	Ryp Halvar Larsson	Bilaga 6, s.55
Vifors Erik Larsson	Ä G 209 (208?)	Wifors Lars Olov Larsson	Bilaga 5, s.80
Gunnar Stolpe	Ä G 247	Gunnar Stolpe	Bilaga 6, s.34
Per Larsson	Ä G 257	Per Larsson	Bilaga 6, s.41
Christian Larsson	Ä G 269	Chr. Christian Larsson	Bilaga 6, s.50

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar

Nya kyrkogården

Person

Gravnummer Namn på gravvård

Bilaga/s

Lars Åkerman	Ä N 346	Lars Åkerman	Bilaga 7, s.42
Axel Nordström	Ä N 428	Axel och Elisabeth Nordström	Bilaga 9, s.16
Uta Lars Nilsson	Ä N 431	Uta Lars och Anna Nilsson	Bilaga 9, s.18
Teodor Johansson	Ä N 461	Per Edvin och Teodor Johansson	Bilaga 9, s.33

Åke Gyllenvågs sista viloplats. Åke var lokaljournalist och regissör bakom att återuppliva pjäsen "Trollbröllopet". Född och uppväxt i Vansbro, men kom att betyda mycket för Äppelbo i flera sociala sammanhang.

Lars Åkerman (vänstra gravvården). Lars var bl.a. vise ordförande i kommunnämnden och kommunfullmäktige, och spelade en viktig roll i Äppelbos sociopolitiska utveckling under 1900-talet.

KÄLLOR

Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänst *Kartor, flygbilder och ortnamn* och används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

Otryckta källor

Uppsala landsarkiv (ULA)

Diverse handlingar ur Äppelbo kyrkoarkiv, O1b: handlingar angående kyrkogården

Tryckta källor

Andréasson, Anna, *Trädgårdshistoria för inventerare*, 1. uppl., Centrum för biologisk mångfald, Alnarp, 2007

Bengtsson, Rune & Bucht, Eivor (red.), *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, MOVIUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Alnarp, 1992

Feltelius, Anna, *"Där livet inte längre finns måste döden få en mening": om begravningsplatsers funktion och gestaltning*, SLU, Institutionen för stad och land, Examensarbete, Uppsala, 2007

Forslund, Karl Erik. *Med Dalälven från källorna till havet. Andra delen: Västerdalälven. Fjärde boken.* 1925

Montelius, Sigvard (redaktör). *Järna, Nås, Äppelbo - Ur tre socknars historia.* Del 1 och 2. Vansbro kommun. 1979 resp. 1991.

Nordvall, E, Witus. *Porträttgalleri från Dalarna.* Skåne tryckeriets förlag, Malmö. 1935.

Theorell, Anita, Wästberg, Per & Hammarskiöld, Hans, *Minnets stigar: en resa bland svenska kyrkogårdar*, Max Ström, Stockholm, 2001

Zachrisson, Torun & Kempff Östlind, Margareta (red.), *Ceremoniella rum*, Bebyggelsehistorisk tidskrift, Uppsala, 2007

Äppelbo kyrkokaraktärisering, Nordibyn 20:2, Äppelbo församling, Vansbro kommun, Dalarnas län. 2006

Digitala källor

Om enskilda och allmänna gravar:

2018-01-24

<http://www.jkpglm.se/Kulturmiljo/Manadens-historia/Manadens-historia-13/februari/>

2018-01-24

<https://www.svenskakyrkan.se/kyrkogardens-historia---fran-gravkullar-till-minneslundar>

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00